

dr Tomasz Potocki

Katedra Polityki Gospodarczej
Uniwersytet Rzeszowski

dr Tomasz Świst

Uniwersytet Warszawski

Stopa bezrobocia a poziom szczęścia w obliczu światowego kryzysu finansowego

WSTĘP

Kryzys finansowy lat 2008–2010, mający swoje początki na rynku kredytów w Stanach Zjednoczonych, zaczął się szybko rozprzestrzeniać na gospodarkę całego świata. Wynikiem tej ekspansji były znaczne redukcje zagregowanego popytu oraz zamrożenie wielu kanałów kredytowych, co w konsekwencji przerosło się w największy od II wojny światowej globalny kryzys finansowy. W konsekwencji miliony pracowników na całym świecie zostało bez pracy, a ci którzy mieli na tyle szczęścia, by nie otrzymać statusu bezrobotnego, doświadczyło redukcji godzin pracy, wynagrodzeń i innych świadczeń. Jak pokazały poprzednie kryzysy, w okresie tym stopa bezrobocia wzrastała i pozostawała wysoka także przez pewien okres po wyjściu z kryzysu [Cazes, Verick, Heuer, 2009, s. V]. Tak też stało się w przypadku kryzysu lat 2008–2010. Kryzys ten dotyczył wszystkie sektory gospodarki na różne sposoby, niemniej skala jego oddziaływania jest zróżnicowana ze względu na region, kategorie pracowników, wiek, płeć czy poziom kwalifikacji. Mimo że kryzys ten miał większy wpływ na prywatny sektor gospodarki, skala jego oddziaływania na cały sektor publiczny pozostaje bezdyskusyjna [Toma, Sarpe, 2010, s. 51]. Bezrobocie generuje poważne koszty wynikające z niewykorzystania zasobów i mocy produkcyjnej zmniejszając potencjalne efekty wyrażone w jednostkach pieniężnych. Podejście ekonomiczne często nie uwzględnia alternatywnych możliwości wykorzystania wolnego czasu bezrobotnego, możliwości rozwoju i zdobycia dodatkowych umiejętności, aktywizacji przedsiębiorczej, czy choćby analizy prawdziwych powodów bezrobocia [Frey, 2010, s. 45]. Skutki bezrobocia w opinii zwolenników nowej ekonomii instytucjonalnej mogą być znacznie bardziej poważne, aniżeli jedynie utrata potencjalnych zasobów pracowniczych. Mogą dotyczyć także rozwodów i znacznego pogarszania się stanu zdrowia bezrobotnego,

szczególnie popadania w depresję, której koszty ekonomiczne i społeczne są znacznie wyższe aniżeli utrata potencjalnych zysków z pracy zatrudnionego [Clark, Oswald, 1994, s. 65]. Wagę problemu podkreślają badania dla dwunastu krajów Unii Europejskiej z okresu 1975–1991 [Di Tella, MacCulloch, Oswald, 2003], w których autorzy wskazują, że średni wzrost bezrobocia dla badanych krajów z 9 do 10 procent powoduje to, że średnio 2 procent populacji badanych krajów zmienia kategorię ze „średnio zadowolony z życia” na „ogólnie niezadowolony z życia”.

Celem artykułu jest zaprezentowanie argumentów teoretycznych i empirycznych na rzecz przyczynowości występującej pomiędzy poziomem szczęścia jednostki a bezrobociem z perspektywy kryzysu finansowego, które w opinii autorów powinny skutkować koniecznością prowadzenia szerzej zakrojonych badań z zakresu ekonomii szczęścia.

ZWIĄZKI POMIĘDZY KRYZYSAMI FINANSOWYMI A BEZROBOCIEM

Sektor finansowy od momentu jego deregulacji w Stanach Zjednoczonych w latach 80. XX wieku przeżywał poważny rozkwit. Rozwój technologii informatycznych, umożliwił rozwój rynku derywatów, rozwój i wzrost znaczenia bankowości inwestycyjnej. Doprowadziło to do sytuacji, w której już nie przemysł, ale branża finansowa stanowi największy udział w głównych indeksach giełdowych na całym świecie, a jej wyniki są znaczącą determinantą decydującą o poziomie PKB kraju.

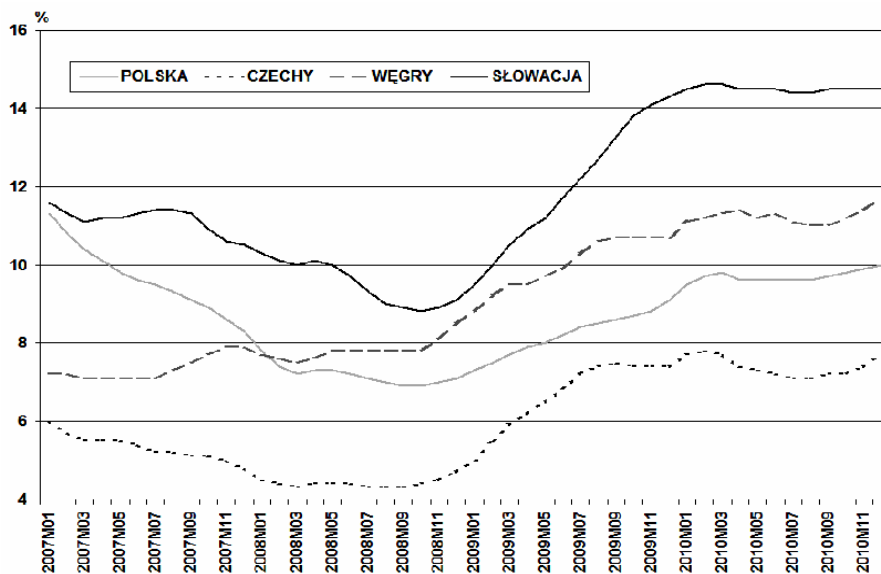
Kryzys finansowy staje się poważnym zagrożeniem dla wszystkich sektorów gospodarki krajów, poziomu PKB i poziomu zatrudnienia. Badania przeprowadzone w ciągu 40 ostatnich lat (1960–2007) przez Cerra i Saxena [2008] pokazują, że wysoko rozwinięte państwa jeszcze 10 lat po wystąpieniu kryzysu finansowego charakteryzują się poziomem PKB niższym o 15% aniżeli przed jego wystąpieniem [Cerra, Saxena, 2008, s. 439–457]. Cerra i Saxena posługują się interesującą metodologią identyfikacji kryzysów zaproponowaną w obszernym opracowaniu przygotowanym przez Reinharta i Rogoffa. Przykładowo dla okresu 1980–2007 zidentyfikowano cztery kryzysy dla krajów rozwiniętych (Francja 1994 r., Wielka Brytania 1995 r., Tajwan 1997 r. oraz Stany Zjednoczone 2007 r.), dla krajów rozwijających się niemal 40, natomiast dla krajów biednych 9. Widać więc, że najwięcej kryzysów pojawia się w krajach transformujących się gospodarczo, a najmniej w dojrzałych gospodarkach. Należy jednak wskazać, że kryzysy w krajach rozwiniętych najczęściej pociągają za sobą szereg krajów rozwijających się, gdzie na każdy z czterech wskazanych powyżej kryzysów w krajach bogatych przypadało w tym samym okresie prawie 10 kryzysów w krajach rozwijających się [Reinhard, Rogoff, 2008, s. 84–89].

Cerra i Saxena [2008] wykorzystując kryzysy od roku 1960 posłużyli się metodą VAR badającą wpływ kryzysów na bezrobocie i poziom PKB w momencie i po jego wystąpieniu. Wskazują oni, że w momencie pojawienia się kryzysu bezrobocie wzrasta średnio o 2,5% rocznie przez pierwsze cztery lata, a następnie przez kolejnych sześć lat spada do poziomu poprzedzającego kryzys [Knotek, Terry, 2009, s. 15]. Sytuacja ta wygląda nieco inaczej, kiedy podzielimy kryzysy finansowe na te, gdzie nie obserwuje się recesji (mierzonej obniżeniem PKB) i te gdzie kryzys finansowy ową recesję wywołuje. W pierwszym przypadku autorzy zaobserwowali wzrost bezrobocia do poziomu 3,5% rocznie w pierwszych czterech latach, a w kolejnych sześciu jego stopniowe obniżanie się do poziomu sprzed kryzysu. W drugim przypadku wzrosty bezrobocia były znacznie łagodniejsze i osiągnęły maksymalnie wartość 0,5% powyżej poziomu sprzed kryzysu w czwartym roku natomiast przez większość dziesięcioletniego okresu pozostawały na poziomie sprzed kryzysu. Na koniec został podany przykład recesji jednak bez kryzysu finansowego. W tym przypadku wzrost bezrobocia osiągnął maksymalny poziom 2,5% w drugim roku od jego identyfikacji i następnie systematycznie spadał aż do poziomu sprzed recesji w dziesiątym roku [Knotek, Terry, 2009, s. 16–18].

Powyższe badania wskazują, że istnieje bardzo silny związek pomiędzy kryzysami finansowymi a wzrostem gospodarczym i odpowiednio poziomem bezrobocia. Może to wynikać z kilku elementów wskazując choćby zmniejszenie dostępu do kredytów dla przedsiębiorstw, co zmniejsza potencjał ich rozwoju, skutkuje wzrostem niepewności co do przyszłości, relokacją zasobów, a także zwiększeniem efektywności produkcji.

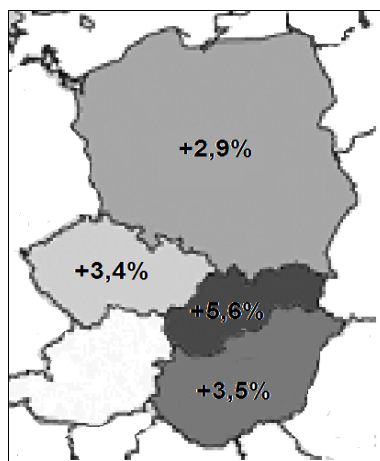
RYNEK PRACY W POLSCE NA TLE KRAJÓW CE-4 W CZASIE KRYZYSU FINANSOWEGO

W grupie krajów CE-4 za początek materializacji efektu zarażania rynku pracy przez kryzys finansowy można uznać wrzesień 2008 r. Od tego momentu w krajach Grupy Wyszehradzkiej (V4) nastąpił trwały wzrost stopy bezrobocia. Za koniec tego okresu, bez straty dla ogólności rozważań, można uznać marzec 2010 r. Od tego momentu stopa bezrobocia w wyżej wymienionych krajach pozostaje na relatywnie stabilnym poziomie. W okresie tym skala wzrostu bezrobocia była jednak zróżnicowana w obrębie krajów CE-4 (zob. rys. 1 i 2). Najbardziej w fazie kryzysu z wymienionych krajów ucierpiała Słowacja, w której stopa bezrobocia wzrosła o ponad 5%. W grupie tej Polska zanotowała najniższy przyrost stopy bezrobocia, niemal dwukrotnie niższy niż Słowacja, oraz niższy od Czech i Węgier o około 0,5%.

Rysunek 1. Stopa bezrobocia w krajach CE-4 w latach 2007–2010

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostat (dane średnie w ujęciu miesięcznym).

Rysunek 2. Zmiany stopy bezrobocia* w krajach CE-4

* w okresie sierpień 2008 r. – marzec 2010 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostat (dane średnie w ujęciu miesięcznym).

Polski rynek pracy przed doświadczeniem skutków kryzysu finansowego charakteryzował się relatywnie dobrymi tendencjami, zarówno względem jego

wcześniejszej kondycji, jak i krajów regionu. W Polsce w latach 2003–2007 stopa bezrobocia rejestrowanego oraz wg BAEL systematycznie malała. Jak podaje Nagaj [2009, s. 17] w okresie od marca 2004 r. do września 2008 r. nastąpił ilościowy spadek bezrobocia rejestrowanego o 58%, co w porównywalnym zakresie dotyczyło wszystkich województw. Oznacza to, że w omawianym okresie nastąpił spadek liczby bezrobotnych średnio w miesiącu o blisko 35 tys. osób.

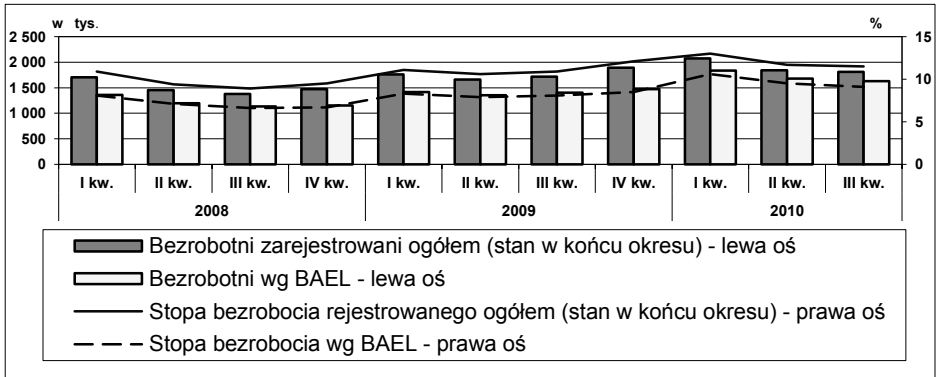
Warto w tym miejscu powołać się także na badania taksonometryczne przeprowadzone przez Balcerzyka i Rogalską [2009] na grupie krajów europejskich, które dotyczyły efektywności rynku pracy, zdefiniowanej tutaj jako sprawność łączenia strony popytowej i podażowej na rynku pracy przy cenie równowagi. Badanie przeprowadzone na danych z lat 2004–2007 wykazało, że pomimo spadającego poziomu bezrobocia w analizowanych latach w Polsce nie zdołano przeprowadzić reform ograniczających zjawisko szybkiego opuszczania polskiego rynku pracy przez pracowników.

W okresie przed kryzysem sytuacja na polskim rynku pracy była warunkowana wieloma czynnikami. Przybylska [2008, s. 33–34] uważa, że najważniejszymi problemami w tym okresie były:

1. strukturalny charakter bezrobocia, spowodowany niewystarczającymi lub nieodpowiednimi kwalifikacjami osób bezrobotnych,
2. przemiany technologiczne w gospodarce, których szybkie tempo wywołuje konieczność aktualizacji kwalifikacji i umiejętności,
3. napływ zagranicznych inwestycji bezpośrednich,
4. dostęp do unijnych rynków pracy i związana z tym emigracja zarobkowa, która z jednej strony może zmniejszać bezrobocie, z drugiej zaś powodować odpływ wykwalifikowanej kadry,
5. mała elastyczność rynku pracy oraz niski stopień mobilności zawodowej.

Oblicze kryzysu stworzyło konieczność ponownego zdefiniowania podstawowych problemów oraz wymusiło działania, które wcześniej nie były priorytetem polityki gospodarczej. Redefinicja i określenie nowego zakresu działań w okresie kryzysu, a także w pewnym okresie po jego zakończeniu, powinna odgrywać kluczową rolę w stabilizacji polskiego rynku pracy.

W konsekwencji kryzysu finansowego i ekonomicznego gospodarki krajów rozwiniętych i rozwijających się doświadczają procesu adaptacyjnego ich rynków pracy w warunkach wzrastającego bezrobocia i spadku jakości życia społeczeństw. Pospolite i szybkie pojawienie się bezrobocia na początku kryzysu finansowego w krajach rozwiniętych oraz jego późniejszy „transfer” do krajów rozwijających się, definiuje nowe wyzwania, zarówno w skali globalnej, jak i lokalnej. Najsilniejszy wpływ kryzysu na polski rynek pracy można zaobserwować w okresie sierpień 2008 r. – marzec 2010 r. (III kw. 2008 r. – I kw. 2010 r.). W tym czasie stopa bezrobocia wzrastała, po czym utrzymała się do IV kw. 2010 r. na relatywnie stabilnym poziomie (zob. rys. 3).

Rysunek 3. Liczba zarejestrowanych bezrobotnych, bezrobocie rejestrowane oraz według BAEL w latach 2008–2010 w Polsce

Źródło: GUS – dane kwartalne za okres 2008–2010.

Zgodnie z systematycznymi badaniami ankietowymi przeprowadzonymi w ramach BAEL stopa bezrobocia w III kw. 2008 r. wynosiła 6,6% i była niższa od stopy bezrobocia rejestrowanego o 2,3%. Różnica ta w okresie kryzysu wahała się od 2,4% do 3,6%. Stopa bezrobocia wg BAEL miała tendencję rosnącą (z pominięciem II kw. 2009 r., kiedy obniżyła się o 0,4%), by osiągnąć wartość 10,6% w I kw. 2010 r., tj. wzrost o 4% względem III kw. 2008 r. W okresie tym stopa bezrobocia rejestrowanego ogółem osiągnęła wzrost o 3,1%. Wzrost stopy bezrobocia rejestrowanego i wg BAEL był konsekwencją wzrastającej liczby zarejestrowanych bezrobotnych. W ujęciu BAEL w okresie kryzysu ich liczba wzrosła o ponad 700 tys. osób.

Programy zmierzające do ograniczenia konsekwencji kryzysu zostały wprowadzone przez rządy wielu krajów, gdy skutki kryzysu przybierały na sile. Powzięte działania miały niewątpliwie pozytywny wpływ na ograniczenie skali wzrostu stopy bezrobocia. Wpływ na ograniczenie efektów skali kryzysu miały instytucje rynku, a w szczególności przepisy dotyczące ochrony zatrudnienia, wsparcia dla bezrobotnych oraz programów ALMP (ang. *Active Labour Market Programmes*), których efektywność można zaobserwować choćby na rynku pracy w Wielkiej Brytanii [Daguerre, Etherington, 2009]. Programy te pełniły ważną rolę w absorpcji negatywnych konsekwencji kryzysu i mitygacji konsekwencji społecznych.

WPLYW BEZROBOCIA NA POZIOM SZCZĘŚCIA JEDNOSTKI Z PERSPEKTYWY KRYZYSU FINANSOWEGO

Klasyczna miara poziomu bezrobocia nie uwzględnia czynników psychologicznych i socjologicznych, z którymi musi mierzyć się osoba bezrobotna, tj. z odrzuceniem społecznym, izolacją, obniżonymi umiejętnościami adaptacji do

nowych, zmieniających się warunków, pogarszającym się stanem psychofizycznym itd. Badania empiryczne potwierdzają powyższe stwierdzenia wskazując wyraźnie, że nawet w przypadku podobnego poziomu bogactwa osoby bezrobotne czują się mniej szczęśliwe aniżeli osoby pracujące. W związku z tym wielu ekonomistów zaczęło koncentrować się na subiektywnym poziomie szczęścia jednostek – bardziej niż na użyteczności – i jego wzajemnej zależności z poziomem bezrobocia [Kahneman, Diener, Schwarz, 1999; Frey, Stutzer, 2002]. Ujemna korelacja pomiędzy bezrobociem a poziomem szczęścia wśród badanych osób utrzymuje się w długim okresie czasu dla większości z prowadzonych badań [zob. np.: Carroll, 2007]. Jednym z wyjaśnień może być fakt, że zajmowane stanowiska łączą się nie tylko z odpowiednim poziomem wynagrodzenia, ale reprezentują pewien „ładunek” statusu społecznego, realizacji ambicji i planów zawodowych. Ich brak jest właśnie głównym powodem zwiększonego ryzyka depresji i obniżenia poziomu szczęścia jednostki.

PSYCHOLOGICZNE KOSZTY WZROSTU BEZROBOCIA W OBLICZU KRYZYSU FINANSOWEGO

Ekonomiczne koszty braku zatrudnienia dla bezrobotnego oraz dla gospodarki są łatwe do zdefiniowania. Przez wiele lat były jednymi z tych, które podlegały pomiarowi i dokumentacji ekonomicznej. Ostatnie dziesięciolecie pokazują jednak wyraźnie, że oprócz kosztów ekonomicznych istnieje szereg czynników psychologicznych, fizycznych i socjologicznych, które w znaczący sposób mogą zmniejszać szczęście narodów [Frey, 2008, s. 48] i wpływać na wyraźne zmniejszenie prawdopodobieństwa znalezienia pracy przez bezrobotnego [Croft, 2010, s. 3]. Clark i Oswald [1994, s. 65] wskazali, że „przebywanie na bezrobociu zmniejsza poziom szczęścia bardziej aniżeli tak negatywnie wpływające na szczęście wydarzenia, jak rozwód oraz separacja”. Nie można zatem koncentrować się jedynie na ekonomicznych skutkach bezrobocia, a rozszerzać jego analizę o elementy psychologiczne i socjologiczne. Knabe, Schab i Weiman [2010] wykorzystując DRM metodę (z ang. *Day Reconstruction Method*) autorstwa Kahnemana. Wykazali, że w większości analizowanych przypadków ludzie bezrobotni odczuwają mniejszą satysfakcję z większości wykonywanych aktywności w trakcie dnia w porównaniu z osobami pozostającymi zatrudnionymi. Uśredniając, satysfakcja z głównych aktywności dla osoby pracującej wynosiła 7,07, a dla bezrobotnej jedynie 4,39 [Knabe, Schab i Weiman, s. 3].

Nawet pomimo wyrównania poziomu dochodów lub posiadania przez bezrobotnego bogactwa na poziomie zbliżonym do osób pracujących, nie zmniejszyły różnicy w ich poziomach subiektywnego szczęścia. Bezrobocie bowiem wpływa na obniżenie poczucia własnej wartości, poczucia kontroli własnego życia, zagubienia i niepewności, co w przypadku przedłużania się tego stanu prowadzi do depresji i izolacji społecznej oraz finalnie prowadzi często do roz-

padu rodziny. Bezrobocie ma także olbrzymi wpływ na młodych ludzi zwiększając ilość zachowań socjopatycznych, wzrost przestępczości i liczby funkcjonujących gangów wśród młodzieży [Doling, Chin-Fang, 2007, s. 223].

Badania prowadzone na świecie wielokrotnie dokumentowały, że stan psychiczny i fizyczny osób niepracujących drastycznie się pogarsza, im dłużej trwa okres przebywania bez zatrudnienia. Warto w tym miejscu przytoczyć wyniki badań przeprowadzonych przez Morrisa, Cooka i Shapera [1994], którzy na grupie ponad 6 tys. mężczyzn z Wielkiej Brytanii w wieku 40–59 lat wykazali, że utrata zatrudnienia w tym wieku zwiększa prawdopodobieństwo zgonu. Także Sullivan i von Watcher [2009], opierając się na danych opieki socjalnej Stanów Zjednoczonych, wskazali negatywny wpływ utraty pracy na zdrowie. Według autorów badania, długookresowe bezrobocie prowadzi do spadku przeciętnej długości życia od 1 do 1,5 roku. Wyniki tych badań sugerują, że posiadanie zadowolającej pracy jest bardziej istotne niż wynagrodzenie i stanowi ważny czynnik decydujący o zdrowiu i kondycji jednostki, a jej brak może być przyczyną stresu i depresji. Badania przeprowadzone przez Corsta [2010, s. 11] wskazały natomiast, że poziom szczęścia bezrobotnych można w znaczący sposób podwyższyć poprzez angażowanie bezrobotnych w subsydiowane przez państwo projekty. Badanie przeprowadzone w Niemczech na próbie z okresu 1992–2004 wskazały, że poziom szczęścia po uczestnictwie w takich projektach wzrasta 0,46–0,54 w skali 1–10 [Crost, 2010, s. 11].

Kolejne badanie przeprowadzone przez Ruhma w okresie 1972–1991 wykazało, że wzrost bezrobocia o 1% powoduje wzrost liczby samobójstw o 1,3% [Frey, 2008, s. 48]. Jednakże nie można do tych wyników podchodzić całkowicie bezkrytycznie. Gdybyśmy bowiem chcieli odnieść te badania do Japonii (najdłużej pracującego narodu świata), gdzie przez pewien okres czasu utrzymywał się najwyższy poziom samobójstw na 1000 mieszkańców, otrzymalibyśmy całkowicie sprzeczne wnioski. Podobne dodatnie zależności istnieją dla wzrastającego spożycia alkoholu, narkotyków oraz innych używek.

Można więc stwierdzić, że finansowe narzędzia walki z bezrobociem (np. zasiłki) dla bezrobotnych są znacznie mniej skutecznym rozwiązaniem w podniesieniu dobrostanu psychicznego bezrobotnego niżeli pomoc w znalezieniu pracy bezrobotnemu. Bezrobocie, oprócz skutków psychologicznych, wpływa także na poziom kondycji fizycznej, co razem z problemami psychicznymi powoduje, że jeszcze trudniej znaleźć pracę bezrobotnemu (prawdopodobieństwo znalezienia pracy przy rosnących problemach psychicznych i fizycznych wyraźnie się obniża). Jednakże w przypadku, gdy bezrobotny traci pracę z powodów obiektywnych (zamknięcia miejsca pracy), a nie subiektywnych (niespełnienia pokładanych w nim wymagań) nie zauważono różnic w poziomach szczęścia pomiędzy pierwszą grupą respondentów a osobami zatrudnionymi [Crost, 2010, s. 3].

Bezrobocie i stan psychiczny bezrobotnego zależy także od socjologicznego sposobu postrzegania osoby bezrobotnej w danym kraju [Stutzer, Lalive, 2004].

W krajach o niskich standardach społecznych istnieje przyzwolenie na wspieranie bezrobotnych (oraz korzystanie ze środków publicznych przez bezrobotnego) natomiast w krajach o wysokich standardach społecznych jest to przedmiotem wyraźnej społecznej dezaprobaty [Frey, 2008, s. 48]. Tym samym samopoczucie osoby w kraju o wysokich standardach jest znacznie niższe i osoby te częściej popadają w depresję wykazując cechy izolacji społecznej (im wyższa procentowa liczba osób będąca za obniżaniem zasiłków w danym kraju tym niższy stopień zadowolenia osób bezrobotnych). Zasada ta jest więc powszechna w większości rozwiniętych krajów świata, gdzie praca stanowi jeden z najważniejszych celów życia jednostki. Wyniki tych badań korespondują z badaniami przeprowadzonymi przez Helliwella [2005], który wskazał, że w krajach rozwiniętych poziom negatywnego wpływu na szczęście jednostki z powodu utraty pracy jest znacznie wyższy niżeli w krajach ubogich. Wpływ na psychologiczny stan osoby bezrobotnej był tym większy im w danym kraju jest wyższa koncentracja na sukcesie zawodowym. Tym samym częściej i wyraźniej bezrobocie obniża szczęście mężczyzn niżeli kobiet.

W przypadku kobiet natomiast sytuacją, która w sposób zdecydowany utrudnia znalezienie lub powrót do pracy, jest urlop macierzyński lub przerwa wynikająca z wychowywania dziecka. Badania prowadzone w tym zakresie wskazały, że matki pracujące odczuwają znacznie wyższy poziom szczęścia niżeli matki niepracujące i skupiające się jedynie na wychowaniu dzieci. Najwyższy poziom satysfakcji z pracy czerpią rodzice pracujący 44 godziny w tygodniu, tym samym zdecydowanie bardziej preferowana jest praca na pełny etat niżeli na jego część. Jednakże w tym wypadku badania prezentowane w literaturze nie są jednoznaczne – w niektórych przypadkach kobiety będące matkami zdecydowanie bardziej preferowały pracę na pół etatu (najbardziej szczęśliwe były, gdy liczba roboczogodzin w tygodniu nie przekraczała 30) niżeli na cały etat [Boot, von Ours, 2008, s. 11]. Powyższe badania stoją w sprzeczności z tymi, które przedstawia praca Berger [2009]. Wykorzystując dane z SOEP (ang. *German Socio-Economic Panel*) z okresu 1994–2007, przeprowadzonych na próbie 5706 kobiet wskazała, że kobiety będące matkami i pracujące na pełen etat są znacznie szczęśliwsze od tych pracujących do 19 godzin tygodniowo, od 20 do 34 godzin tygodniowo, bezrobotnych i pozostających poza rynkiem pracy. Wskazała tym samym, że ważniejsze w kształtowaniu polityki względem matek przez państwo jest pomoc w znalezieniu pełnego zatrudnienia niżeli programy finansowego wspierania bezrobotnych. Dodatkowo, jako główną przeszkodę wskazała brak odpowiedniej infrastruktury wyspecjalizowanej do opieki nad dziećmi, co w konsekwencji zmusza wiele matek do pozostania w domach i tym samym znacznie obniża poziom ich szczęścia [Berger, 2009, s. 4–20].

Jeśli ludzie pracują, wówczas wzrasta poziom ich szczęścia, co powoduje wzrost efektywności produkcyjnej i finalnie przekłada się na wzrost PKB. Wy-

soka korelacja zaufania i szczęścia prowadzi do większej spójności społecznej i długofalowego wzrostu ekonomicznego, a także obniża wszelkie koszty powodowane przez nieszczęśliwe jednostki, takie jak: wzrost korupcji, szarą strefę, wzrost przestępczości czy problemy rodzinne [Dowling, Chin-Fang, 2007, s. 231]. Tym samym rządy krajów powinny także koncentrować swoją uwagę na dobrach i usługach (świeże powietrze, sposoby na spędzanie wolnego czasu czy więcej miejskiej zieleni), które wspierają tzw. ukrytą konsumpcję, tj. obejmującą efektywne spędzanie wolnego czasu (np. zaangażowanie w wolontariat, rozwój własnych umiejętności, hobby) na budowaniu interakcji społecznych i zapewniającą bogate życie społeczne.

ZAKOŃCZENIE

Dzisiejsze, interdyscyplinarne badania z zakresu ekonomii i nauk społecznych potwierdzają negatywny wpływ utraty pracy na zdrowie psychiczne, przy czym szkodliwości tego zdarzenia przypisuje się nieraz ciężar większy niż na skutek utraty partnera lub wzięcia udziału w wypadku. Rynek pracy pozostaje nadal w rachitycznej formie. Pod koniec 2010 roku ponad 200 milionów ludzi na całym świecie pozostawało bezrobotnych. Niemal $\frac{3}{4}$ wzrostu skali bezrobocia nastąpiło w gospodarkach rozwiniętych, gdzie nastąpił także znaczny wzrost bezrobocia wśród ludzi młodych oraz wzrost czasu jego trwania [Dao, Loungani, 2010, s. 21].

W przypadku dłuższego pozostawania w stanie bezrobocia, nie sposób zatem pominąć kosztów społecznych, zarówno na poziomie jednostkowym, jak i na gruncie społeczeństwa rozpatrywanego kompleksowo. Tym samym wieloaspektowy wpływ kryzysu na zdrowie i bogactwo narodów pozostaje bezdyskusyjny, a redukcja jego konsekwencji powinna pozostawać w centrum działań polityki gospodarczej krajów dotkniętych kryzysem, której celem będzie stabilizacja rynku pracy w sytuacji postkryzysowego krajobrazu gospodarczego. Z pomocą przychodzą badania poświęcone badaniu zależności pomiędzy bezrobociem a poziomem szczęścia jednostki wpisujące się w nurt ekonomii behawioralnej. Należy jednak zaznaczyć, że empiryczna zależność pomiędzy bezrobociem a szczęściem wymaga dalszych badań i dyskusji, poszerzenia zakresu zmiennych wprowadzanych do modeli gdyż często nawyki, rywalizacja oraz środowisko znacznie lepiej opisują mechanizmy zachowań ludzkich aniżeli statystyczna istotność zagregowanych danych.

Podsumowując należy jednak wyraźnie wskazać, że prowadzone na świecie badania z zakresu ekonomii szczęścia mogą stać się bardzo ważnym źródłem informacji pozwalających w opinii autorów na:

1. określenie zmiennych, które mogą mieć negatywny wpływ na poziom szczęścia jednostki (w tym przypadku bezrobocia) i pośrednio na sytuację gospodarczą kraju,

2. prognozowanie fundamentalnych zmiennych zaburzających szczęście jednostek i społeczeństwa, by w ten sposób skonstruować jak najlepsze instrumenty niezbędne do absorpcji potencjalnych szoków społecznych i gospodarczych,
3. określenie barier rozwojowych gospodarek pod względem efektywnego wykorzystania zasobów ludzkich, które system gospodarczy powinien spełniać, aby zapewniać maksymalizację szczęścia jednostki,
4. zrozumienie procesów zachodzących w gospodarce, decydujących o kształcie i przebiegu cykli gospodarczych, a także rekonstrukcja podstawowych mierników makroekonomicznych.

Wymaga to jednak szeroko zakrojonych analiz prowadzonych w Polsce przy współudziale ekonomistów, psychologów i socjologów celem upowszechniania dokonań na gruncie ekonomii szczęścia oraz określenia dalszych kierunków badań.

LITERATURA

- Berger E., 2009, *Maternal Employment and Happiness: The Effect of Non-Participation and Part-Time Employment on Mothers' Life Satisfaction*, DIW, Berlin.
- Booth A., van Ours J., 2008, *Job Satisfaction and Family Happiness: The Part-Time Work Puzzle*, "Economic Journal", 118(526), F77–F99, Bonn.
- Carroll N., 2007, *Unemployment and Psychological Well-Being*. Economic Record 83, s. 287–302, Sydney.
- Cazes S., Verick S., Heuer C., 2009, *Labor market policies in times crisis*, Employment Working Paper No. 35, International Labour Office, Geneva.
- Cerra V., Saxena S., 2007, *Growth Dynamics: The Myth of Economic Recovery*, American Economic Review, wydanie 98, nr 1, s. 439–457, Basel.
- Cerra V., Saxena S., 2008, *Unemployment and Psychological Well-Being*. Economic Record 83, s. 287–302, Sydney.
- Clark A.E, Oswald A., 1994, *Unhappiness and Unemployment*, "Economic Journal" 104, s. 648–659, Cambridge.
- Crost B., 2010, *The Effect of Subsidized Employment on Happiness: Evidence from Germany*, DIW, Berlin.
- Di Tella R., MacCulloch R., Oswald A., 2003, *The Macroeconomics of happiness*, "Review of Economics and Statistics" 85, nr 4, s. 809–827, Cambridge.
- Eichhorst W., Escuredo V., Marx P., Tobin S., 2010, *The Impact of the Crisis on Employment and the Role of Labour Market Institutions*, IZA Discussion Paper Series No. 5320, November, Geneva.
- Elsby M.W., Hobijn B., Sahin A., 2010, *The Labor Market in the Great Recession*, NBER Working Paper Series, Cambridge.
- Frey B., 2008, *Happiness – A Revolution in Economics*, The MIT Press, Cambridge.
- Frey B., Stutzer A., 2002, *Happiness and Economics: How the Economy and Institutions Affect Human Well-Being*, Princeton University Press, Princeton.

- Grotkowska G., Socha M., Sztanderska U., 2005, *Flexibility and Security in the Labour Market. Poland's Experience*, "Flexicurity Paper" No. 4/2004, International Labour Office, Budapest.
- Gumuła W., Gucwa A., Nalepa W., Opióła Z., 2010, *Rynek pracy w Polsce. Wynagrodzenia, produktywność pracy i migracje w maju 2010 r. – na tle panelowych badań opinii pracodawców i bezrobotnych w latach 2006–2009*, Drukarnia NBP, Materiały i Studia, z. 250, Warszawa.
- Helliwell J.F., 2005, *Well-being, Social Capital and Public Policy: What's New?*, NBER Working Paper Nr 11807, Cambridge.
- Horton M., Kumar M., Mauro P., 2009, *The State of Public Finances: A Cross-Country Fiscal Monitor*, IMF Staff Position Note, Washington.
- Kahneman D., Diener D., Schwarz N., 1999, *Well-Being: The Foundations of Hedonic Psychology*, Russell Sage Foundation, New York.
- Kahneman D., 2011, *Fast and Slow Thinking*, Allen Lane and Penguin Books, New York.
- Keeley B., Love P., 2010, *From Crisis to Recovery. The Causes, Course and Consequences of the Great Recession*, OECD Insights, Paris.
- Kiiver H., Hijman R., 2010, *Population and social condition*, Statistics in Focus No. 20, Eurostat, Brussels.
- Knabe A., Schöb R., Weimann J., 2010, *Unemployment and Happiness: A New Take On an Old Problem*, dostęp online: <http://www.oekonomenstimme.org>
- Knotek E., Terry S., 2009, *How Will Unemployment Fare Following The Recession*, "Economic Review", Federal Reserve Bank of Kansas City, dostęp online: www.kansas-cityfed.org
- Nagaj R., 2009, *Rynek pracy w Polsce a integracja europejska [w:] Rynek pracy w Polsce w dobie integracji europejskiej i globalizacji*, red. M. Noga, M.K. Stawicka, CeDeWu, Warszawa.
- Morris J., Cook D., Shaper A., 1994, *Loss of employment and mortality*, British Medical Journal, London.
- Reinhart C., Rogoff A., *This Time Is Different: A Panoramic View of Eight Centuries of Financial Crises*, NBER, "Working paper" 13882 (dostęp online: <http://www.nber.org/papers/w13882.pdf> 2008).
- Shimer R., 2010, *Labor Markets and Business Cycles*, Princeton University Press, New Jersey.
- Socha M., Sztanderska U., 2000, *Strukturalne podstawy bezrobocia w Polsce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Sullivan D., von Wachter T., 2009, *Job Displacement and mortality: An Analysis using Administrative Data*, Quarterly Journal of Economics, Cambridge.
- Toma S., Sarpe D., 2010, *The Crisis Impact on the Labour Market*, Annals of "Dunarea de Jos", Fascicle I, University of Galati, Galati.
- Tyrowicz J., 2009, *When Eastern Labour Markets Enter Western Europe. CEECs Labour Market Institutions upon Euro Zone Accession*, National Bank of Poland Working Paper, NBP Printshop, Warsaw.

Streszczenie

Celem artykułu jest zaprezentowanie argumentów teoretycznych na rzecz przyczynowości występującej pomiędzy poziomem szczęścia jednostki a bezrobociem z perspektywy kryzysu finansowego. Artykuł zasadniczo został podzielony na dwie główne części. W pierwszej części autorzy wskazują istnienie empirycznych zależności między kryzysem finansowym oraz stopą bezrobocia, a w drugiej części przedstawiają wyniki badań światowych – zarówno teoretycznych i empirycznych – na rzecz przyczynowości występującej pomiędzy poziomem szczęścia jednostki a bezrobociem z perspektywy kryzysu finansowego. Analizę wpływu kryzysu na bezrobocie dokonano na próbie krajów regionu CE-4, tj. Polski, Słowacji, Czech i Węgier.

Unemployment Rate and Happiness Level in the Face of Financial crisis

Summary

The main goal of this article is to underline the unemployment problem during and after the financial crisis but in new light – how it also affects happiness of human-being. The origins of the research problem in this article is presented in order to popularize achievements of happiness' economy and intensify researches in that field.